

ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების ანდაზები

თინა შიოშვილი

ფილოლოგიის დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის პროფესორი,
ელ-ფოსტა: tina.shioshvili@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0002-4745-9260

თამარ მაჭუტაძე

ფილოლოგიის დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
მონვეული მასწავლებელი,
ელ-ფოსტა: t.matchutadze@bsu.edu.ge
ORCID: 000-0002-5709-9764

აბსტრაქტი. ქართველ მუჰაჯირთა პირველმა თაობამ მშობელი ქვეყნიდან მოწყვეტით გამოწვეული უკიდევანო სევდა-წუხილის აკუმულირება იმითაც შეძლო, რომ შთამომავლობას უძვირფასეს ნობათად დაუტოვა მათი იდენტობის ერთ-ერთი უტყუარი გამოხატულება – მშობელი ხალხის მიერ საუკუნეთა ტევრში გამოტარებული და ცხოვრების მკაცრი გაკვეთილებით დახვეწილ-ჩამოქანდაკებული ზეპირსიტყვიერება მისი მრავალრიცხოვანი ჟანრებით; ანდაზები სწორედ ფოლკლორისა და ზეპირსიტყვიერების ერთ-ერთი სახეა. სტატიაში მოყვანილია კვლევები, რომელიც სამეცნიერო ექსპედიციას ეფუძნება. კვლევის შედეგად ვლინდება, რომ მუჰაჯირებმა ახალიც შექმნეს, ახალი საცხოვრისის სოციალურ გარემოსაც მოერგნენ, ბუნებით კაცთმოყვარე და ძმობა-მეგობრობისათვის მუდმივად შემართულნი, ცხოვრობენ, გააქვთ თავიანთი წილი ლელო წუთისოფელში, ერთმანეთშიც საუბრობენ მშობლიურ ენაზე და იმაზეც გულწრფელად წუხან, რომ ახალი თაობა ამას მათებურად ვეღარ ახერხებს, ძალიან ბევრი მიზეზის გამო.

საკვანძო სიტყვები. მუჰაჯირები, პარემია, ზეპირსიტყვიერება, ფოლკლორი.

* * *

შესავალი. ანდაზას ხალხის საუნჯესაც უწოდებენ, მართლაც ხალხური შემოქმედების არც ერთ სხვა ჟანრს არ შეუძლია ასე სხარტად, ასე ლაკონიურად გადმოსცეს ხალხის დიდი სიბრძნე, მისი საოცარი დაკვირვების უნარი, მისი სიტყვის ძარღვიანობა და მოქნილობა. ანდაზებში ხალხის ყოფაა ასახული, რაც კი უშუალოდ შეხებია ადამიანს, რაც კი განუცდია – სიხარული თუ მწუხარება, სიმწარე თუ სიტკბოება, სასოწარკვეთილება თუ აღმაფრენა, იმედი თუ უსახსრობა, ყველაფერი ეს ძალზე ოსტატურად ჩაუქსოვია მოკლე ფრაზაში.

მუჰაჯირთა შთამომავლების ფოლკლორული შემოქმედება, რომელიც 2012-2018 წლებში ჩაინერა ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართველოლოგიის ცენტრის მუდმივმოქმედმა კომპლექსურმა ექსპედიციამ, მდიდარი და მრავალფეროვანია და, როგორც გოგლა ლეონიძე იტყოდა, „მშობელ მიწაში უდგას ფესვები“. ამ ზეპირსიტყვიერი საუნჯის ერთ-ერთი გამორჩეული ჟანრია ანდაზა, რომელსაც პროფესორმა ზურაბ კიკნაძემ მართებულად უწოდა სიბრძნის პოეზია (კიკნაძე, 2008: 324).

ანდაზა სრულიად ბუნებრივად და ლაღად არის ჩანწულ-ჩაგრეხილი ენის წიაღში, მისი შემოქმედი ხალხის ცხოვრების თანამედროვეც არის, მომავლის წინამძღოლიც და წარსულის მემკვიდრეც; ანდაზა „ჭირსა შიგან გამაგრების“ ერთ-ერთი მძლავრი ფაქტორია და ყოველთვის, ყველა ეპოქაში ერთგული დამრიგებლისა და მოძღვრის ფუნქციას ასრულებს. ეს სენტენციები ქართველ

მუჰაჯირთა ახლანდელ თაობას წინაპართაგან ღირსსახსოვარ განძად ებოძა და, რასაკვირველია, მამა-პაპათა მსგავსად, ყურს უგდებენ მისეულ სიბრძნეს.

მეთოდები. კვლევისას გამოყენებულია აღწერითი, კრიტიკული ანალიზის, სინთეზის, ინდუქციისა და დედუქციის მეთოდები.

მსჯელობა. ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების ზეპირსიტყვიერებაში გავრცელებულ ანდაზათა უმრავლესობას პარალელები ეძებნება საქართველოს სხვადასხვა კუთხეთა, განსაკუთრებით კი აჭარის, ზეპირსიტყვიერებაში.

სიბრძნის პოეზიის მუჰაჯირული ნიმუშები, საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში გავრცელებული ანდაზების მსგავსად, ქადაგებენ ჰუმანურ იდეებს: ძმობა-მეგობრობას, კუთხე-მეზობლობას, ურთიერთგატანას, რადგანაც ქვეყნის განაპირა კუთხეში მცხოვრებთა კოლექტიურმა მეხსიერებამ კარგად შეისისხლხორცა ერთობის ძალის ფასი. ამის დასტურია ანდაზა – „ერთი ხელი რამე არაა, ორი ხელით ხმა იქნება“.

ჩვენმა წინაპრებმა ძველთაგანვე გაითავისეს ბიბლიიდან გადმოცემული სიბრძნე: „ბრძნად მეტყველება ვერცხლია, ხოლო დუმილი ოქროა რჩეული“; აჭარელ მუჰაჯირთა შთამომავლების საანდაზო მეტყველებაში ეს თეზა ამგვარად გამოითქმის: „სიტყვა გუმიშია (ვერცხლი), უხმიობა – ალთუნი (ოქრო)“.

ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების ანდაზებში გულისტკივილიანი გამოძახილი პოვა იმ დიდმა საწუხარმა, რაც მშობლიურ ფესვებს მოწყვეტილთა მუდმივი თანამგზავრია; სამშობლოსა და თვისტომთა მონატრებაა ჩაქსოვილი ჩვენებურთა ანდაზაში „ქართველი იყოს და ტალახიანი იყოსო“; // „ჩვენებური იყოს და ტალახიანი იყოსო“.

ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში გავრცელებული ანდაზის – „როცა გშია, ზაქარია, ცივი მჭადიც ზაქარია“ – სიბრძნე ქართველ მუჰაჯირებში ამგვარად ჟღერს: „შენ არ გშია, ზექერია, რომ შეგემშეს, ჰელვა გიგიხდება ცივი ჭადი“.

სიკეთისადმი სწრაფვას ზოგადქართულის მსგავსი („გაჰარე, ქვაზე დადე, გამოჰარე, წინ დაგხვდება“) ანდაზით გადმოსცემენ ჩვენებურები: „გავლაჲ ქვაზე დადეო, გამოვლაჲ დიგიხდებაო“.

ქართველ მუჰაჯირთა სიბრძნის პოეზიაში ძალზე პოპულარულია და მრავალ ვარიანტად დავაფიქსირეთ ქართული ხალხური ანდაზა „ავიფურთხე – ულვაშს მოხვდა, დავიფურთხე – წვერებსაო“: „ევფურტნე – ბუჟლას მოხვდა, დევფურტნე – წვერსაო“ („ზეით ავფურტნე, ულვაშზე მომხვდაო, ქვეით დევფურტნე, წვერზე მომხვდაო“; „ზეით ევფურტნე, ბუჟლია, ქვეით დევფურტნე, წვერიაო“). ეს ანდაზა იდენტური ლექსიკით გვხვდება აჭარის ზეპირსიტყვიერებაშიც.

წინდახედულობას, თავშეკავებულობას და წარმოსათქმელი სიტყვისადმი გონივრულ, ფხიზელ დამოკიდებულებას ქადაგებენ ჩვენებურთა ანდაზები: „იფიშმანო, იფიშმანო და ისე და თქვა“; „ათჯერა დაზომო, ერთჯერა დაჭრა“; „ატეხვას თავის გატეხვა აქ და სხვა“.

შრომა, შრომის სიკეთე და საზოგადოებისათვის სასარგებლო საქმის კეთების სურვილი ადამიანის უპირველეს მოვალეობად მიაჩნიათ ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლებს. მათი საანდაზო მეტყველებისათვის დამახასიათებელია ხოტბა-დიდების შესხმა მშრომელი, დაუზარელი ადამიანებისათვის; საქმისადმი სერიოზული, დროული დამოკიდებულება გამოსჭვივის ანდაზებში: „აგორვებულ ქვას ღონსული არ ექნება“ („გაგორვებული ქვა ხავს არ დეკავებს“); „ადრელაჲ ადგები, საქმეს მალე დალეო“; „ერთი დღის საქმე წინა მეგდოვო“; „სალამოს საქმეს დღის საქმე სჯობსო“.

შრომა-გარჯისადმი სწრაფვასა და სიყვარულზე მიუთითებს ჩვენებურთა ანდაზა: „დედაბერ საქმე დალევა, შალვარი უუნგრია, შუუკერია“. ამგვარ სენტენციათა გვირგვინად შეიძლება ჩავთვალოთ ანდაზა: „რვა დღის ომრითვინ ცხრა დღეა ისაქმო“.

შრომისმოყვარეობასთან ერთად, ქართველ მუჰაჯირთა საანდაზო სიბრძნე სწორად დაგეგმილ, მიზანმიმართულ გარჯაზეც საუბრობს: „ღელი ქენერში სიმიწდ დათესავ ღვართვინაო“.

ქართველ მუჰაჯირთა სიბრძნის პოეზია, ზოგადქართულის მსგავსად, გმობს სიხარბეს, სხვათა ქონებაზე თვალის დაჭერას: „სხვის ვირზე რომ შეჯდები, მალე ჩამოხვალო“; „სხვის ცხენზე რომ

შეჟდები, სოფლის შუაში ჩამოხვალო“; „ღორი ყანაში რო შევა, გაძლომამდე ჭამსო“; „რაცხამდონი საბანი გაქ, იმდონე განვადე ფეხებო“.

ზოგადკაცობრიული ჰუმანიზმის გამომხატველია ჩვენებურთა პარემია: „ღმერთის გაჩენილი არ მეკლებო“.

ჩვენებურთა საანდაზო სიბრძნეს არც სიკვდილ-სიცოცხლის თემაზე კაცობრიობის ოდინდელი ნუხილი გამორჩენია: სიკვდილის გარდუვალობა ასეა გადმოცემული: „შავი მორგვი სუნყველას კუჩხეში მიგორდება“; „რომ დღე დეგველევა, მოვკვდეთ უნდა“.

მუყაითი მშრომელისათვის ნაამაგარის მოფრთხილება, ყაირათიანობა თანდაყოლილი თვისებაა; კარგმა მეურნემ იცის, თუ რა დროს რა დასჭირდება; ამაზე მიუთითებს ანდაზა: „შეინახე ბზე, მუა მისი დრო“.

ტრადიციული ქართული ანდაზა „მულო, შენ გეუბნები და რძალო, შენ გაიგონეო“, რომელიც ფართოდ არის გავრცელებული საქართველოს ყველა კუთხეში, აჭარელ მუჰაჯირთა შორის ამგვარად შემონახულა: „გოგო, შენ გებნევი, გელინო, შენ გეგონე!“

უძველესი ქართული ხალხური საანდაზო სიბრძნე ტკბილმოუბრობის ყოვლისშემძლეობაზე, რომელიც შოთა რუსთაველის გენიალურ „ვეფხისტყაოსანში“ დიდებულად გაჟღერდა („გველსა ხვრელით გამოიყვანს ენა ტკბილად მოუბარი“) ჩვენებურთა ზეპირსიტყვიერებაში ამგვარად ჟღერს: „ლამაზი ენა გველს გამეყვანს ჟერიდანო“.

ქართული ხალხური საანდაზო სიბრძნე ყოველთვის გმობს მკვეხარობასა და ცრუპენტელობას, გულზვიადობას, ამხელს არაფრისმაქნის ადამიანს. ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში ფართოდ გავრცელებული ანდაზა მკვეხარა ყორანზე, რომელიც თეთრი კვერცხის დადებაზე ოცნებობს, მუჰაჯირთა შთამომავლებშიც დავადასტურეთ: „ყორან უთქმია, აქზე შავ კვერცხ ვდეფო, გაღმაზე გავალო, თეთრ დავდეფო. გასულა და იქაც შავი დუუდვია“. ანდა: „ყორანსა უთხრობიაო, აქზე შავ კვერცხ ვდეფო, იქზე გავალ, თეთრ დავდეფო. ვერ უქნიაო“. ამ სიბრძნის შეჯამება კი ამგვარად გამოიხატა: „გონჯი ინსანი კაა არ გახდება“. თავმდაბლობას ქადაგებს ქართველ მუჰაჯირთა შორის გავრცელებული ანდაზაც – „ჭიაყელაა გველზე დაზმანებია, მიენიო'ნაო, განინულა, წელიდან გადაწყვეტილა“; ამ პარემიას პარალელები ზოგადქართულ ფოლკლორშიც ეძებნება.

უფროსი თაობის, განსაკუთრებით კი მშობლების, პატივისცემა ქართულ ხალხურ ანდაზათა აქტუალური და საპატიო თემაა. ჩვენებურთა სიბრძნის პოეზიაც გმობს ამპარტავან, ყოყლოჩინა, უმადურ შვილებს: „ნაბლი ბუჯგიდან გამოვდაო, ბუჯგს აღარ კადრულობსო“; ანდა: „ნაბლი ბუჯგიდან გამოვდა, ბურჯგელა არ მოენონაო“; ან კიდევ: „ნაბლი რომ გამოსულა, იმტე ბუჯგიდან, აღარ უკადრია“. ეს საანდაზო სიბრძნე მცირეოდენი ვარიაციული ფორმით ფართოდ არის გავრცელებული საქართველოს ყველა კუთხეში, განსაკუთრებით კი – აჭარაში.

უფროსების დაფასებას, მათი შესაძლებლობების რწმენას ქადაგებს, აგრეთვე, აჭარელ მუჰაჯირთა შორის გავრცელებული ანდაზა „ბერი ხარის რქამან მოხნისო“ („ბერი ხარის ქაც ხნისო“), რაც საქართველოს თითქმის ყველა კუთხის ზეპირსიტყვიერებაშია გავრცელებული და ასე ჟღერს: „ბე-ბერი ხარისა რქანიც ხნავენო“, ანდა: „ბებერი ხარის რქანიც ეწევიანო“. უფროსისადმი მოკრძალება ჩვენებურთა ანდაზებში შემდეგნაირად არის წარმოჩენილი: „დიდი ილაპარიკებს, პანაა უყურებს“.

ზოგადქართულ ზეპირსიტყვიერებაში ფართოდ გავრცელებული ანდაზა – „ავი ძალლი არც თვითონ ჭამს და არც სხვას აჭმევს“ – ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლებთან იდენტურად ჟღერს: „ძალღმა არც მან შეჭამა, არც სხვას აჭამა“.

ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში ძალზე პოპულარული ანდაზა – „დედა ნახე, მამა ნახე, შვილი ისე გამონახე“ – ჩვენებურების ზეპირმეტყველებამ ამგვარი ვარიანტებით შემოგვინახა: „დედას უნდა შეხედო, ციცაა ითხოვოო“; „ბასმას შეხედე, ძაფი ნახე, ნენეს შეხედე, ფაციაა ითხოვეო“; „ნენეს'ნა შეხედო, გოგო ისე ითხოო“.

„კარგი შვილი დედის გულის ვარდიაო“, – გვასწავლის ქართული ხალხური ანდაზა. აჭარელ მუჰაჯირთა შთამომავლებში ეს სიბრძნე ამგვარად გამოითქმის: „კარგი შვილი ნენესი გულია“.

კუთხე-მეზობლობა ძველთაგანვე დიდად ფასობს საქართველოში. აჭარიდან თურქეთის რესპუბლიკის სხვადასხვა რეგიონში ჩასახლებულ მუჰაჯირთა შთამომავლებს წინაპრებმა, სხვა მრავალ ჰუმანურ წეს-ჩვეულებებთან ერთად, მეზობლის სიყვარული და პატივისცემაც უანდერძეს,

რაც დიდებულად გამოიხატა საანდაზო სიბრძნეშიც: „შორ ბაბა-ნენესა ახლოს დუშმანი მეზობელი სჯობსო“; „მეზობელ რო ფუში ატკივდება, შენც ხელი'ნა მესვო“. ეს უკანასკნელი პარემია განზოგადოებულადაც გვხვდება, რაც ჩვენებურთა კიდევ უფრო ამაღლებულ კაცთმოყვარეობაზე მიანიშნებს: „სხვას მუცელი ატკივდება, შენც ხელი'ნა მესვო“.

ჩვენს ბრძენ წინაპრებს კარგად ესმოდათ ძირეული კავშირი წარსულს, აწმყოსა და მომავალს შორის; იცოდნენ, რომ ყველას და ყველაფერს თავისი წინაპირობა და მომავალი გააჩნია. ამ პრობლემასთან დაკავშირებული საქართველოს ყველა კუთხეში გავრცელებული ანდაზა – „ჭინჭრის ადგილზე ჭინჭარი ამოვა“ – მუჰაჯირთა შთამომავლებშიც დავაფიქსირეთ: „ჭინჭარი ძირიდან ჭინჭარი ამოვაო“, „ჯინჭართან ჯინჭარი ამოა“ და სხვა. არსებითად ამავე სენტენციისაა ანდაზა: „ცხემლის გადანაჭარზე ცხემლა ამოაო, აბა, ფთხმელა ხომ არ ამოაო!“

აჭარის ფოლკლორში ფართოდ გავრცელებული ანდაზა „ყველაჲ მისი ჭლიკით დეიკიდებო“ თითქმის იდენტურად არის შემონახული აჭარელ მუჰაჯირთა შთამომავლების მეტყველებაში: „ყველა მის ფეხიდან დეიკიდება“. ეს უდიდესი საკაცობრიო სიბრძნე ერთგვარი გაფრთხილებაა არის იმისა, რომ ადამიანმა მუდმივად სიკეთე თესოს, რადგან ყველა დაფარული ბოლოს დღის სინათლეზე გამოდის.

ქართველი კაცი ოდითგანვე მიელტვის ცოდნის შეძენას; სწავლა, წიგნი, სიბრძნე ქართული ხალხური საანდაზო მეტყველების განუყოფელი თემებია. აჭარელ მუჰაჯირთა შთამომავლებმა თავიანთი დამოკიდებულება ამ პრობლემის მიმართ გამოხატეს ანდაზით: „კაცმა, რომელმაც კითხვა არ იცის, ძროხასავეთაა“.

ზოგადქართული ზეპირსიტყვიერების დარად, ქართველ მუჰაჯირთა ფოლკლორში ხშირად ანდაზები ამა თუ იმ ჟანრის ლექსთა შემადგენელ ნაწილად (ძირითადად პარალელიზმისათვის) გამოიყენება; ამის დასტურია საქარიას (ადაბაზარი) პროვინციის გეიგეს რაიონის სოფელ ნურუოს-მანიეში მცხოვრებ აჭარელ მუჰაჯირთა შთამომავლის – 53 წლის ქალბატონის – გულიზარ ქოლათისაგან 2018 წლის 10 ივლისს ჩანერილი სატრფიალო ლექსი:

გავლაჲ ქვა ქვაზე დადე,
გამოვლაჲ დიგიხდება;
შენი ლამაზი თვალზე
მაგ წარბები გიხდება!

ამგვარი საანდაზო ლექსები მრავლად გვაქვს საქართველოს ყველა კუთხის ზეპირსიტყვიერებაში.

დასკვნა. ანდაზებში გადმოცემულია ჩვენი ხალხის მრავალსაუკუნოვანი ყოფა-ცხოვრება თავისი დადებითი და უარყოფითი მოვლენებით. მათი შინაარსის გათვალისწინება მათივე წარმოქმნის ეპოქაზეც მიგვითითებს. ანდაზის არსი კარგად არის გაშლილი ლინგვოკულტუროლოგიურ ასპექტში იაკობ გოგებაშვილის სიტყვებით: „ხალხის მიერ დაგროვილი გამოცდილება, დაკვირვება, მთელი ერის ნაფიქრალი, ნაგრძნობი სიბრძნე, რწმენა, შეხედულება და ჭირ-ვარამი, ერის გონებათმახვილობა, მისი ზნე, მისი ბუნება და ხასიათი ამ ერთწინადადებიან ნათქვამშია არეკლილი და დაკრისტალებული“ (გოგებაშვილი, 1990:12).

ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების ხალხურ სიტყვიერებაში შემონახული ანდაზებიც ერთი მხრივ წინაპართა მიერ ნაანდერძევი სიბრძნეა, რომელიც ჩვენებურების ზნეობრივ-ეთიკური დონის მაჩვენებელია, მეორე მხრივ კი ერთგვარი სულიერი საგზალაია თურქულ გარემოცვაში მცხოვრებ მუჰაჯირთა შთამომავლების „გურჯობის“ განსამტკიცებლად და შესანარჩუნებლად.

ბიბლიოგრაფია:

ბსუ-ს ქართველოლოგიის ცენტრის ექსპედიციის მასალები, 2018, ბათუმი;

გოგებაშვილი, ი.(1990). *ანდაზების შესახებ*, გამომცემლობა „თბილისი“.

კიკნაძე, ზ. (2008). *ქართული ფოლკორი*, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა

- სახოკია, თ. (1967). ქართული ანდაზები. თბილისი. გამომცემლობა „განათლება“
- სახოკია, თ. (1979). ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი. თბილისი. გამომცემლობა „მერანი“.
- ჩიქოვანი, მ. (1986)ა. ანდაზების ისტორიისა და თეორიის საკითხები. თბილისი. გამომცემლობა „მეცნიერება“.
- ჩიქოვანი, მ. (1986)ბ. ხალხური შემოქმედების ისტორიისა და თეორიის საკითხები. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“.